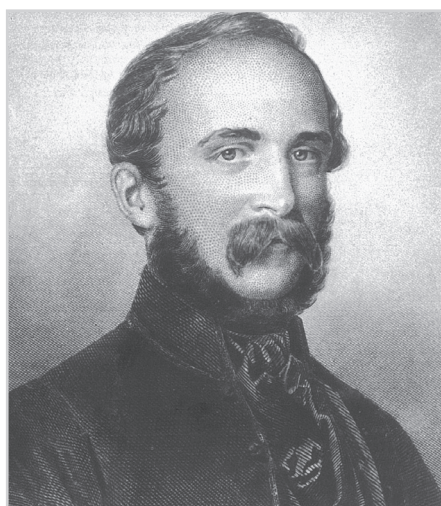

GULYÁS ZOLTÁN

A Reguly-hagyaték kéziratok dokumentumainak feldolgozása¹

Bevezetés

Reguly Antal (1819–1858) utazó, őshazakutató, a magyar tudomány jeles személyisége, aki legfőképpen a finnugor népek körében végzett, páratlanul gazdag nyelvészeti és néprajzi gyűjtőmunkájáról vált híressé (*1. kép*).

1. kép. Reguly Antal portréja

A kartográfia terén is kimagasló eredményeket ért el: 1846-ban Szentpéterváron – döntően a saját terepi vázlataira támaszkodva – elkészítette az Urál hegység északi vidékeinek első részletes térképét. Ez a mintegy 180 éves térkép a rajta feltüntetett tematikus adatok és a bőséges földrajzinév-anyaga révén még napjainkban is értékes forrásként szolgál különféle tudományágak kutatásaihoz. Regulyt földrajzi felfedezőként is számontartják, mivel az európai ember számára addig jórészt ismeretlen uráli területekről új in-

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatásokat az NKFIH K 143962 azonosítószámú tudományos pályázati projekt (Regulyversum – Reguly Antal hagyatékának közzététele) tette lehetővé.

formációkat hozott, valamint az őslakosok közlései nyomán elsőként határozta meg a megfelelő helyen és vitte térképre az Urál legmagasabb pontját a hegylánc egészére nézve. Felfedezői érdemeinek elismerését mutatja, hogy 1990-ben egy addig névtelen sarki-uráli hegycsúcsot hivatalosan is Regulyról nevezték el.

2019-ben nagyszabású rendezvénysorozattal emlékeztek meg a kiváló tudós születésének 200. évfordulójáról, Magyarországon és határainkon túl egyaránt. A jubileum apropóján felélénkültek a kutatások Reguly sokoldalú munkásságához fűződően, mindemellett egy tudományos projekt keretében kezdetét vette az addig csak részlegesen feltárt Reguly-hagyaték rendszerezése és feldolgozása. A hagyaték kiemelt fontosságú részét képezik a kéziratok, ezen belül is Reguly személyes levelezése, naplói, illetve az általa készített, több tudományterületet érintő feljegyzések.

Jelen tanulmány szerzője – a konferencián tartott előadásával összhangban – ízelítőt kíván nyújtani Reguly kéziratos dokumentumaiból, továbbá a jelenleg is zajló munka eddigi tapasztalatainak fényében igyekszik bemutatni a kéziratok feldolgozása során felvetődő nehézségeket és az ezek megoldására irányuló lépéseket.

Reguly Antal utazásai

Reguly Antal 1819. július 11-én született Zircen. Szellemi tekintetben igényes, anyagiakban tehetős család gyermekeként nőtt fel. 1828 és 1833 között a ciszterci rend székesfehérvári gimnáziumába járt, a hatodik osztályt pedig Nagyszombatban végezte el. Ezután a győri akadémián tanult bölcseletet, majd 1836-tól a pesti egyetem jogi fakultásának hallgatója lett. Már egyetemi hallgató korában jelentős utazásokat tett a történelmi Magyarország területén, illetve Bécsben, és mindezekről részletes feljegyzéseket készített.

1839-ben Reguly a jogi tanulmányainak befejeztével – a kor divatjának megfelelően – nyugat-európai utazásra indult. Kezdeti tervei szerint cseh és német városokat akart bejárni, ezután Dániát és Skandináviát kívánta megismerni, azonban maga sem gondolta, hogy a néhány hónapra tervezett külföldi tartózkodásából csak nyolc év múlva tér haza Magyarországra. Reguly életútjában sorsfordító eseménynek bizonyult, hogy Stockholmban megismerkedett Arvidson² finn tudóssal, aki felhívta a figyelmét a magyarok eredetének kérdésére és a lehetséges finnugor nyelvrokonságra. Az ifjú magyar

² Arvidson, Adolf Ivar (1791–1858): finn író, történész, politikai újságíró. A cári Oroszországot bíráló írásai miatt 1823-ban emigrálni kényszerült Svédországba (Finnország ebben az időszakban az Orosz Birodalomhoz tartozott).

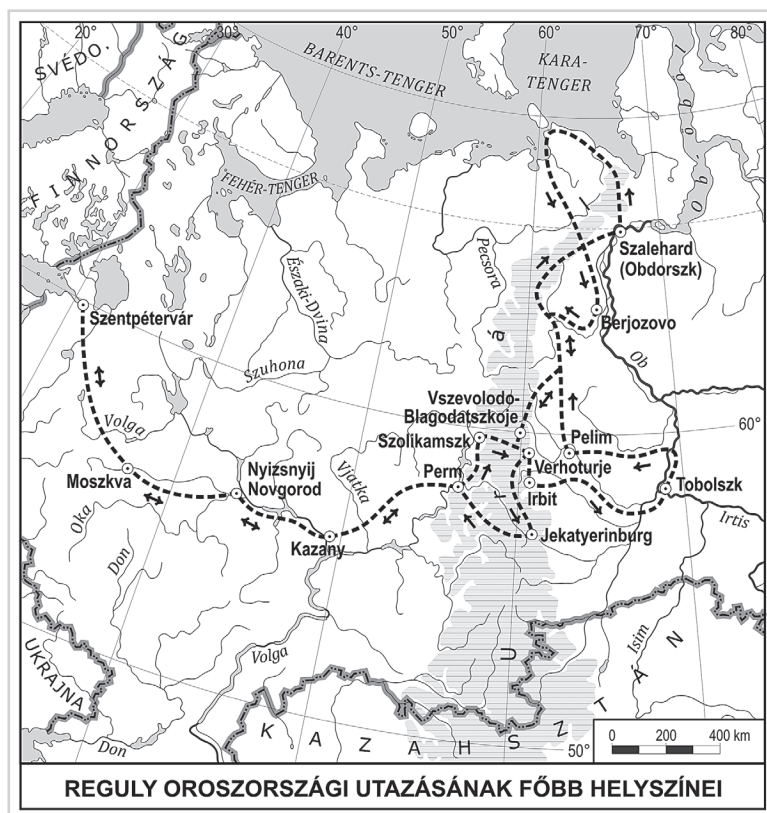
elhatározta, hogy az őshazakutatásnak és a nyelvi vizsgálódásnak fogja szentelni az életét; azonnal hozzáfogott a téma tanulmányozásához, majd Arvidson biztatására Finnországba indult. 1839. november 8-án lépett finn földre, ahol másfél esztendőt töltött. Ez idő alatt beutazta az országot, el-sajátította a svéd és a finn nyelvet, szakirodalmakat vizsgált, megismerkedett a finn népköltéssel, valamint folklórgyűjtést is végzett. Tudományos tervei finnországi tartózkodása idején alakultak ki. Reguly – akit időközben a Finn Irodalmi Társaság levelező tagjává választottak – arra a következtetésre jutott, hogy nyelvünk legközelebbi rokonságát a keleti finnugor nyelvek körében kell keresnie, ezért a korabeli oroszországi tudományos élet fellegvárába, Szentpétervárra indult.

Szentpéterváron Reguly az orosz nyelv tanulásával egyidejűleg a mordvin, a mari (cseremis) és a komi (zürjén) nyelv megismeréséhez is hozzáfogott, mindemellett számos tudományágban képezte magát. Egyik legjelentősebb helyi tanítómestere és pártfogója Karl Baer³ akadémikus volt, aki felvetette az ifjú magyarnak, hogy az obi-ugor népek nyelvét és kultúráját érdemes volna a helyszínen tanulmányoznia. Körvonalazódó uráli és nyugat-sibériai expedícióját az oroszországi tudományos körök támogatták volna, azonban Reguly mindenképpen magyar megbízásból kívánta megvalósítani az elképzeléseit. 1841. június 11-től 1843 őszéig időzött Szentpéterváron. Tervei és reményei mellett ugyanakkor kétségek és anyagi nehézségek győrtörték. Munkájának új lendületet a Magyar Tudományos Akadémiától érkező támogatás híre adott. A pénzbeli segítséget viszont Reguly csak jóval később, részletekben kapta meg. 1843. szeptember 29-én a támogatás ígéretével és pártfogóinak személyes kölcsöneivel indult el az Urál hegység irányába, Moszkva, Nyizsnyij Novgorod és Kazany városok érintésével (2. kép, lásd a következő oldalon).

Reguly 1843 novemberében kelt át először az uráli hegyláncon. Manysi (vogul) kutatásait az egyik északi-uráli állomáshelyén, Vszevolodo-Blagodat-szkoje településen kezdte meg. Bejárta a Konda folyó vidékén elhelyezkedő manysi falvakat, majd a Pelim folyó környékét kutatta, ahol antropológiai és néprajzi gyűjtéseket is végzett. 1844 nyarán a Szoszva folyó mentén folytatta a terepi munkáját. Októbertől a hanti (osztják) nép nyelvével és kultúrájával foglalkozott, és Obdorszkba⁴ utazott, az északi hantik jelentős központjába. Utazásai során az északi sarkkörtől mintegy 300 km-rel északabbra, egészen a Kara-tenger partvidékéig eljutott. A földrajzi adatok feljegyzése mellett a rénszarvasaikkal vándorló hantik és nyenyeczek életére

³ Baer, Karl Ernst von (1792–1876): balti német származású oroszországi zoológus, embrióológus, geográfus. A szentpétervári Cári Tudományos Akadémia professzora. Az Orosz Földrajzi Társaság egyik alapítója.

⁴ Ma Szalehard, Oroszország. A Jamal-Nyenyec autonóm körzet központja.

2. kép. Reguly oroszországi utazásának főbb helyszínei (szerkesztette: Gulyás Zoltán)

vonatkozó gyűjtőmunkát is folytatott. A hosszú telet Berjozovóban töltötte a hantik tanulmányozásával. Túlfeszített tempóban dolgozott, mindeközben rengeteget nélkülözött.

1845 márciusában Reguly visszaindult Kazanyba. A kedvezően alakuló anyagi helyzete lehetőséget kínált a mordvin, a mari és a csuvas nyelv vizsgálatára. Mari nyelvtanulmányait a rajfai kolostorban kezdte meg, ősszel pedig a mordvin nép kutatására indult. Téltre Kazanyba visszatérve folytatta csuvasokkal kapcsolatos munkálatait, a tavaszt pedig már a hegyi marik között töltötte. A Volga-vidéki népek körében gyűjtött gazdag nyelvészeti anyag és rendezett jegyzetek birtokában 1846. augusztus 25-én érkezett vissza Szentpétervárra.

A cári orosz fővárosban Reguly hozzákezdett az Urál északi vidékeit bemutató első részletes térkép összeállításához. Az Orosz Földrajzi Társaság felkérésére végzett geográfiai és térképészeti munkával 1847 januárjában készült el. 1847 februárjától – miután az akkoriban az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Nagyhercegségen keresztül megérkezett – több hónapot

töltött a sziléziai Gräfenbergben⁵ és a hegy túloldalán, Freiwaldauban,⁶ hogy megtépázott egészségét helyrehozza. Hosszú utazásai után 1847 szeptemberében tért haza először szüleihez, ezt követően pedig több alkalommal is németországi gyógyfürdőket keresett fel.

Reguly 1856 őszén, rendes évi szabadsága idejében végigutazta a Duna mentét a Nürnberg–Regensburg–Linz–Bécs–Pozsony–Pest útvonalon. Mindent alaposan megnézett; művészeti, antropológiai, térképészeti jegyzeteket készített. 1857. augusztus 31-től október 10-ig Palócföldön végzett részletes kutatásokat. Az erről az útvjáról származó feljegyzései a palóckutatók értékes forrásai, egyszersmind a magyar néprajztudomány kialakulásának egyik fontos dokumentuma. Reguly ezt követően hozzálátott a many-sikhoz fűződő anyagának rendezéséhez. A feldolgozást az 1858. augusztus 23-án, 39 évesen váratlanul bekövetkezett halála szakította félbe.

Reguly és a római katolikus egyház

Reguly Antalt és családját szoros kötelékek fűzték a római katolikus egyházhoz, illetve annak több nevezetes tisztviselőjéhez. Apja, Reguly István⁷ tisztsége révén a család megélhetését is az egyháztól érkező jövedelem biztosította. A fiú a nevét keresztapja, Dréta Antal⁸ apát tiszteletére kapta. A Drétát követő zirci apát, Villax Ferdinánd⁹ – akinek édesanyja Reguly lány volt – pedig nemcsak közeli rokonnak, hanem a fiú egyik legfőbb pártfogójának és anyagi támogatójának számított. Közreműködésének köszönhetően a már gyermekként kivételes képességű és rendkívül szorgalmas Reguly a legkiválóbb iskolákban tanulhatott, továbbá felnőttkorában is gyakorta részesült az apától erkölcsi és pénzügyi támogatásban.

Iskoláiban – a hitének mélyítésén túl – Reguly tudományos érdeklődését alapvetően formálták az őt tanító szerzetes tanárok. A legnagyobb hatást kétségtelenül Maar Bonifác¹⁰ gyakorolta rá, aki történelmet oktatott, és még inkább megszerettette a tantárgyat az arra amúgy is nagyon fogékony fiatal-emberrel. Maar a későbbiek folyamán is nyomon követte tanítványa pályá-

⁵ Ma Lázně Jeseník (1948-ig Gräfenberk), Csehország.

⁶ Ma Jeseník (1947-ig Frývaldov), Csehország.

⁷ Reguly István (1782–1857): jogász, a zirci apátság alkalmazásában jogtanácsosi és ügyvédi feladatokat látott el.

⁸ Dréta Antal (1762–1823): ciszterci szerzetes, a zirci apátság első magyar apátja, Mezőfalva település alapítója.

⁹ Villax Ferdinánd (1784–1857): ciszterci szerzetes, gimnáziumi igazgató. 1826-ban zirci apátá nevezték ki, és eme tisztséget több mint három évtizeden keresztül töltötte be.

¹⁰ Maar Bonifác János (1788–1855) bencés szerzetes, történétíró, pedagógus, a Győri Királyi Akadémia tanára.

futását és igyekezett őt támogatni a nemzeti érdekeket szolgáló, nagyléptékű tudományos terveiben. Bizalmas kapcsolatukra utal, hogy 1843 májusában a Szentpéterváron időző és adósságokkal küszködő Reguly levélben egykori tanárához fordult, hogy az befolyásánál fogva pénzbeli segítséget eszközöljön a győri püspöknél és káptalannál, illetve a bencés rend apátjánál, és ezáltal minden akadály elháruljon a tervezett uráli és nyugat-szibériai utazás elől.

További jeles professzorai közül Orsonics János¹¹ fizikára, Stanke Leander¹² logikára és metafizikára, Molnár Titus¹³ pedig hittanra tanította. Reguly matematika és ásványtan iránti vonzalma Bresztyenszky Adalbert¹⁴ révén erősödött. Későbbi utazásai során Reguly ásványokat is gyűjtött. A szüleinek 1840 januárjában írt levelében említést tett arról, hogy Helsinkiben találkozott Nordenskiöld¹⁵ úrral, a Finn Bányamű rangos munkatársával, aki több újonnan felfedezett ásvány mintájával kívánta őt megajándékozni. Mivel Reguly azon tudós katolikus papokra is gondolt, akiknek kedvelt elfoglaltsága volt az ásványok gyűjtése és vizsgálata, eme levelében szülei útján igyekezett felhívni Villax apát figyelmét a mintákra. Reguly az ásvány- és közettani ismereteit az uráli vidékeket járva is kiválóan kamatoztatta.

Élénk tudományos érdeklődése mellett Reguly mély hitéletét tükrözi, hogy még a távoli Szibériában is több alkalommal vett részt római katolikus istentiszteleten, és kifejezetten kereste az egyházi személyek társaságát.

A Reguly-hagyaték

A Reguly-hagyaték pontos meghatározása és számbavétele nem egyszerű feladat, mivel meglehetősen sokrétű, változatos anyagokból épül fel, ráadásul ezek különféle, egymással sok esetben nem rokon tudományterületeket érintenek. A helyzetet bonyolítja, hogy a hagyatékban vannak olyan elemek, amelyek keletkezéséről ugyan találunk információkat vagy utalásokat, azonban fellelhetőségük helye egyelőre ismeretlen, amennyiben egyáltalán

¹¹ Orsonics Iván János (1805–1874): bencés szerzetes, bölcseleti doktor, pedagógus és könyvtáros.

¹² Stanke Leander József (1800–1855): bencés szerzetes, bölcseleti doktor, gimnáziumi és egyetemi tanár.

¹³ Molnár Titus János (1798–1857): bencés szerzetes, teológiai doktor, gimnáziumi tanár és igazgató. 1846–1856 között a komáromi rendház főnöke.

¹⁴ Bresztyenszky Adalbert (1786–1851): bencés szerzetes, 1838-tól tihanyi apát, matematikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A matematikán kívül behatóan foglalkozott ásványtannal is.

¹⁵ Nordenskiöld, Nils Gustaf (1792–1866): finn ásványtudós, geológus és utazó. A jeles mineralógus és sarkkutató, Adolf Erik Nordenskiöld édesapja.

léteznek még fizikai valójukban, és nem semmisültek meg az elmúlt másfél évszázad viharos eseményei közepette. A fennmaradt, általunk ismert hagyatéki egységeket jelenleg több különböző helyszínen, nagyrészt Magyarország területén őrzik, de határainkon túli közgyűjteményekben is akadnak értékes dokumentumok.

A hagyaték fogalmán nemcsak a Reguly által saját kezűleg létrehozott vagy összegyűjtött anyagok értendők, hanem az életútjához és munkásságához szorosan kapcsolódó, másoktól származó írásokat, tárgyakat és egyéb elemeket is ide sorolhatjuk. Tartalmát tekintve a hagyaték nagy vonalakban három fő csoportra tagolható.

Tárgyi gyűjtemények

Eme csoportba többek között a Reguly terepi munkája során, főként finn-ugor népterületen gyűjtött használati tárgyak (például vadászati és halászati eszközök, népviseleti ruhadarabok, makettek) tartoznak, amelyek napjainkban a Néprajzi Múzeum kincsei. Reguly a terepen antropológiai megfigyeléseket is végzett, koponyákat gyűjtött – ezek közül kettő ma is megtalálható a Magyar Természettudományi Múzeumban –, továbbá gipszlenyomatokat vett az őslakosok fejről és mellkasáról. Ez utóbbiak fennmaradása és őrzésük helyszíne még kérdéses, akárcsak a palócok körében készített fotográfiáké, amelyek abból a szempontból is kurióznak számítanak, hogy Reguly Magyarországon elsőként használta a fényképezés technikáját a néprajzi terepmunkában. A tárgyak között említhetők meg a Reguly révén külföldön beszerezett és hazajuttatott korabeli könyvkiadványok is.

Kézíratos dokumentumok

A Reguly-hagyaték jelentős részét a különféle kézíratos dokumentumok alkotják, amelyek eme csoporton belül is igen nagy változatosságot mutatnak. Az egyes típusok vázlatos ismertetésére jelen tanulmány szerzője külön fejezetben tér ki. Reguly levelei és feljegyzései mellett további személyek kéziratai is szerepelnek a hagyatékban. A dokumentumegyüttest az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye őrzi. Jóllehet Reguly térképészeti munkái ugyancsak kéziratnak minősülnek, mégis célszerű ezeket önálló kategóriába sorolni.

Kartográfiai alkotások

Reguly az uráli vidékeket járva térképező tevékenységet is folytatott. A terepen térképvázlatokat állított össze, legfőképpen azzal a céllal, hogy az általa gyűjtött etnográfiai és nyelvészeti adatokat a földrajzi térben is elhelyezze és megjelenítse. Szentpétervárra visszatérve Reguly eme térképvázlatok alapján szerkesztette meg a nagy uráli kézíratos térképét, amelyet még ugyanabban az évben litografáltak, ezáltal az Orosz Földrajzi Társaság égi-

sze alatt 1847–1848-ban megvalósított észak-uráli expedíció tagjai is nagy eredményességgel használhatták a munkájukhoz. Az eredeti kéziratos Reguly-térképet jelenleg is készítésének helyszínén, Szentpéterváron őrzik, az Orosz Földrajzi Társaság Könyvtárában. A térkép könyvatos változatának egy példánya – Reguly nyolc eredeti térképvázlatával együtt – az MTA KIK Kézirattárában lelhető fel. A hagyatékban Reguly kartográfiai alkotásain túl más szerzőktől származó térképekkel is találkozhatunk, melyeket a magyar utazó a terepi feladatainak megkönnyítése érdekében finnországi és oroszországi helyszíneken szerzett be.

A kéziratos dokumentumok csoportosítása

Reguly kéziratai német és magyar nyelven íródtak, a grammatikai és folklór jegyzetei pedig értelemszerűen azon népek nyelvein, amelyek körében a gyűjtést végezte. A hagyatékban szerepelnek még orosz, latin, finn és svéd nyelvű dokumentumok is. Az egyes kéziratok a tartalmuk, terjedelmük, keletkezési helyük és idejük tekintetében igen változatosak és többféleképpen csoportosíthatók. Mivel jelen tanulmány megírása idején a hagyaték kéziratainak számbavétele és rendszerezése még nem fejeződött be teljesen, ezért részletes adatok közreadása helyett itt és most csupán a főbb dokumentum-típusok felsorolására és rövid ismertetésére van lehetőség.

Személyes levelezések

Reguly „egodokumentumainak” egyik legfontosabb részét a személyes levelezései alkotják. Jóllehet ez az anyag korántsem hatalmas mennyiségű, ennek ellenére a teljes feldolgozása és kiadása mind ez idáig még nem történt meg, mindössze részleteket publikáltak belőle. Eme együttes összesen 221 tételnyi levelet tartalmaz; ebből 159 tételt a Reguly által írt, a fennmaradó 62 tételt pedig a Regulynak küldött vagy az őrá szóló levelek teszik ki. Reguly leveleinek többségénél egyértelműen megállapítható a keletkezés helye, pontos dátuma és a címzett személye. Ugyanakkor akadnak olyan tételek, amelyek inkább levéltöredéknek vagy piszkozatnak számítanak, megírásuk helyszíne és időpontja ismeretlen, továbbá a címzett kilétét is homály fedi. Jobb esetben a levél szövege alapján lehet rá következtetni, de ez sem mindig vezet el az egyértelmű azonosításhoz.

A dokumentumegyüttesen belül konkrét levélcsoportok is elkülöníthetők bizonyos személyekhez kapcsolódóan. Ilyen például az a levelezés, amely az oroszországi terepen mozgó Reguly és a Szentpéterváron tartózkodó pártfogója, Karl Baer akadémikus között zajlott (összesen 36 tétel, 18-18 levél Reguly és Baer tollából). A levélváltásuk folyamata térben és időben egyaránt jól kirajzolódik. Ezek a levelek nem csupán egyszerű, személyes

közléseket tartalmaznak. Némelyikük valóságos tudományos tanulmány, amelyben Reguly részletesen beszámol terepi munkájának előrehaladásáról, Baer pedig ellátja öt szakmai instrukciókkal a nagyobb eredményesség érdekében.

Ugyancsak önálló csoportot alkotnak Reguly szülőkhöz írt levelei (összesen 48 tétel), amelyek széles időintervallumot ölelnek fel: 1839 és 1856 között keletkeztek, részben Reguly nagy utazása idején, részben pedig a későbbi időszakban, amikor megrendült egészségét igyekezett helyrehozni különféle külföldi gyógyfürdőkben (3. kép, lásd a következő oldalon).

Ez a levelezés nem tekinthető teljesnek, mivel csak Reguly írásai maradtak fenn, az azokra érkezett válaszok hiányoznak a hagyatékból. Vannak viszont Reguly szüleitől származó levelek (10 tétel), amelyeket harmadik személyeknek írtak a fiukhoz fűződően.

Megemlítendő még a Toldy Ferenchez¹⁶ írt levélcsoport (39 tétel), amelynek egyes elemei a *Reguly-album*¹⁷ elkészítéséhez is hozzájárultak, valamint a Villax apáthoz írt 8 tételnyi levélanyag (4. kép, lásd a következő oldalakon).

Útinaplók és útleírások

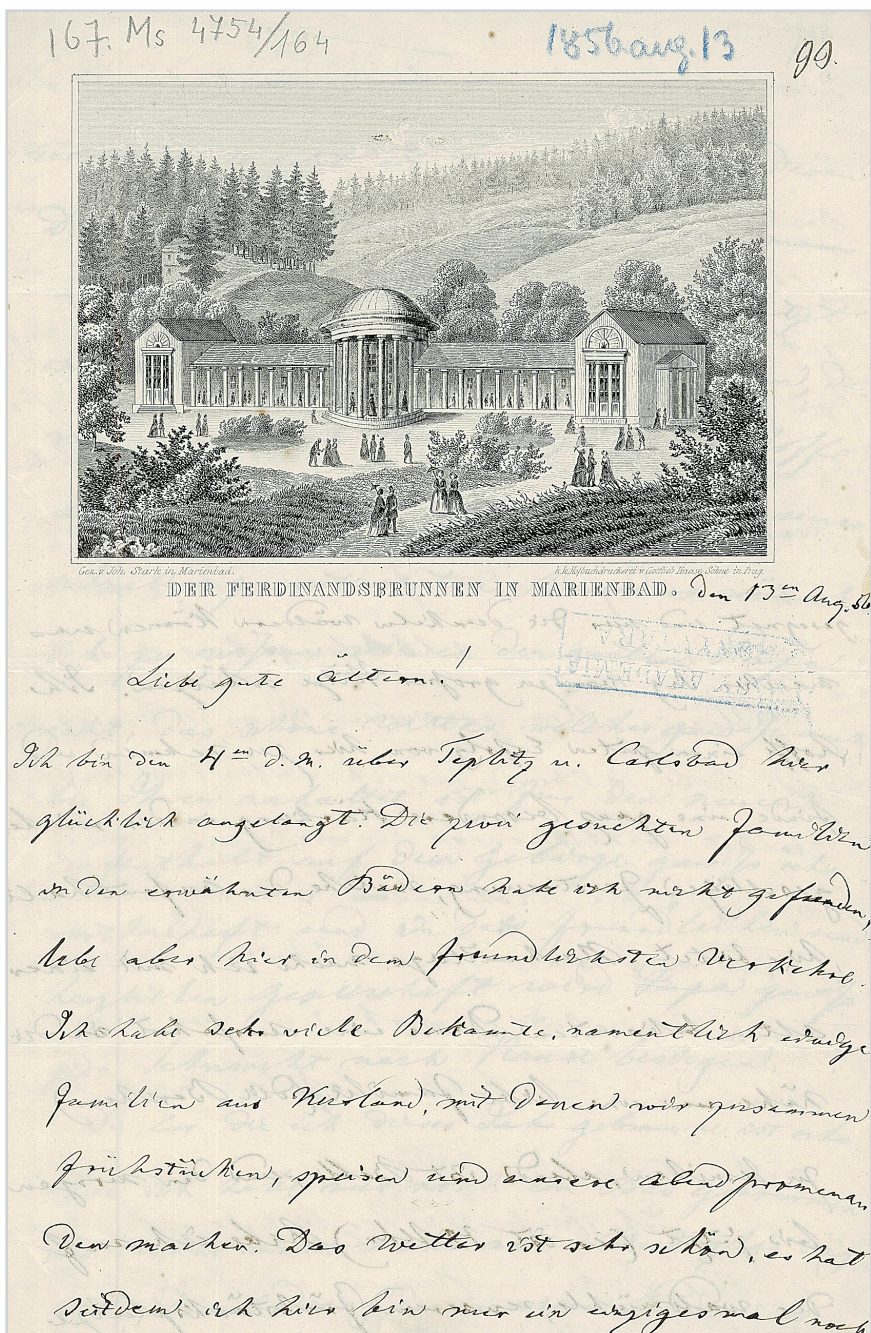
Reguly munkásságának megismerésében kiemelt fontossággal bírnak az utazások idején vezetett naplói, illetve a terepi tapasztalatait tartalmazó részletes feljegyzései. A naplók közül a legjelentősebb az úgynevezett *Calendarium*, amely az oroszországi utazás 1843. szeptember 29. és 1846. március 5. közötti időszakának eseményeit mutatja be, Szentpétervárról elindulva az Urálba és Nyugat-Szibériába, majd onnét vissza a cári fővárosba (5. kép, lásd a következő oldalakon).

A *Calendarium*ot Reguly német nyelven írta. A napló bejegyzései rövidke és tömörek, ám annál informatívabbak. A benne szereplő földrajzi és személynevek segítségével igen jól rekonstruálható Reguly útvonala, továbbá az oroszországi kapcsolati hálójáról is értékes információkhoz juthatunk.

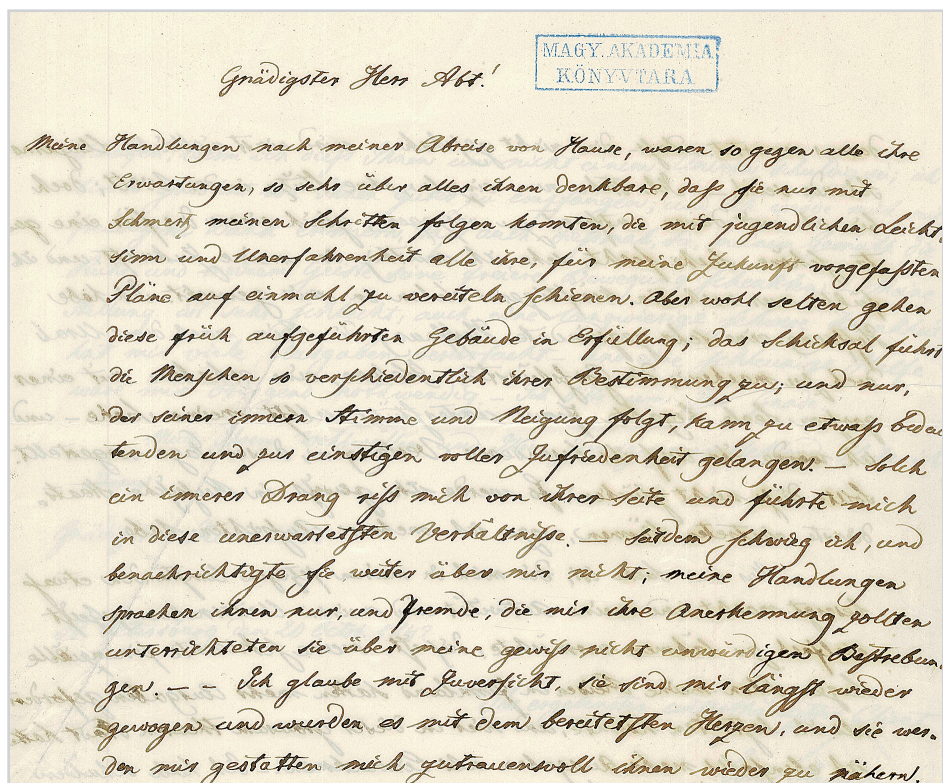
Kisebbségi terjedelmű, viszont tartalmi szempontból ugyancsak jelentős az a napló, amelyet Reguly a Duna mentén Németországba vezető útján (1856. szeptember 21-től október 13-ig) állított össze.

¹⁶ Toldy Ferenc (1805–1875): irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. A Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1835–1861 között titkára.

¹⁷ A *Reguly-album* összeállítása Toldy Ferenc nevéhez fűződik, aki 1845-ben létrehozta a Reguly Társaságot, amely egy könyv kiadásával Reguly oroszországi utazásait kívánta megsegíteni. A *Reguly-album* – amely végül 1850-ben látott napvilágot – a kötetben közreadott szépirodalmi alkotásokon kívül egy Reguly utazásait tárgyaló, több fejezetből álló, részletes tanulmányt is tartalmaz Toldy szerzésében, melynek alapját Reguly levelei képezik. TOLDY Ferenc (szerk.) (1850), *Reguly-album*, Pest, Reguly Társaság – Emich Gusztáv bizománya. V–CXXIX.

3. kép. Reguly levele a zirci apáthoz (részlet); Szentpétervár, 1842. október 20.
(forrás: MTA KIK Kézirattár, Ms 4754/183)

4. kép. Reguly szüleinek írt levele (részlet); Marienbad, 1856. augusztus 13.
(forrás: MTA KIK Kézirattár, Ms 4754/164)

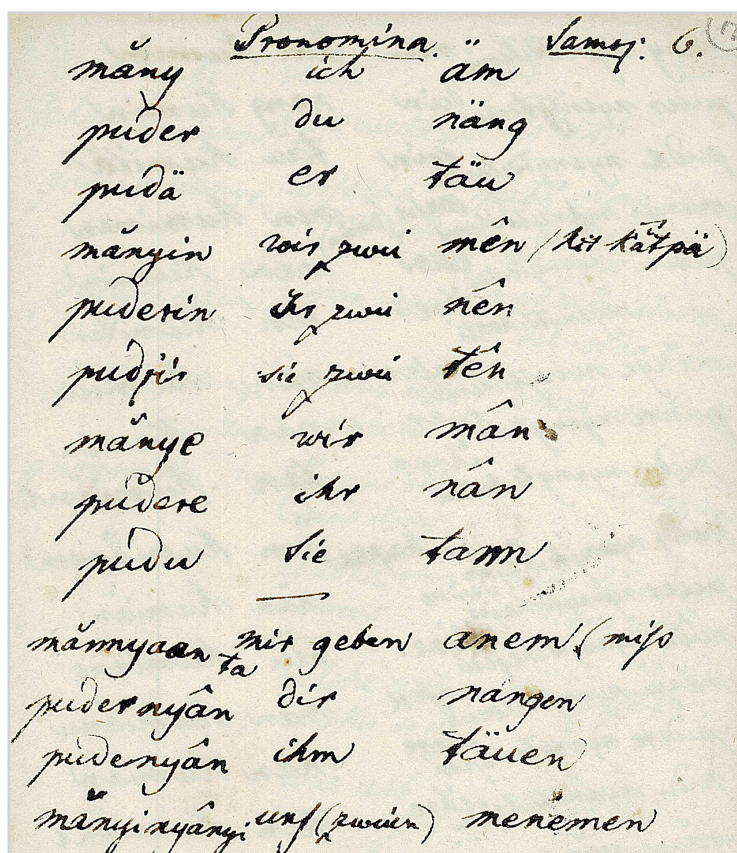
Jóval nagyobb mennyiségű iratanyagot tesznek ki Reguly különféle útleírásai, amelyekben nagy részletességgel tárgyalja az általa bejárt vidékeken szerzett benyomásait. Ezek közül a legismertebb a németül írt, mintegy 32 füzetből álló *Finnlandi úti jegyzetek* (összesen több mint 400 oldal). Reguly már a Finnországba való megérkezése előtt is szorgalmasan dokumentálta úti megfigyeléseit: a Németország, Dánia és Svédország területén lejegyzett anyagai együttesen meghaladják a 160 oldalt. A hagyatékban más feljegyzések is találhatók, amelyek például a bécsi és felvidéki utazásai alkalmával keletkeztek.

Útiköltség-jegyzékek

Életútjának kutatása során nem hagyható figyelmen kívül Reguly gyakorta kaotikus anyagi helyzete, illetve ennek kihatása a tudományos feladatainak végrehajtására. A téma tanulmányozásához nagy segítséget nyújt az a dokumentumcsoport, amely Reguly saját kezűleg összeállított útiköltség-kimutatását tartalmazza a nagy utazásának Berlinton Szentpétervárig tartó szaka-

1882
 708
 Calendarium
 1 1
 Sept. die Reise nach dem Ural.
 29 Mittwoch. aufgefahren um 4 Uhr a. Mitt.
 in Soona Thee getrunken
 30 Donn in Korgor mittag gegessen. Jatzew ab
 1. Freitag durch Waldai. in Edoowo gegessen
 2 Samstag ~~Soona~~ Mednoe Thee - Swer
 Goroona mittag - Klein Thee
 3 Sonntag Moskwa am 1/2 früh - nach Mal
 goft. nach Diligence gefahren
 zu Molnar mit dem gepfer
 bei Petrovits den Pott ge
 kauft - abend bei Pogoden
 4 Montag. früh den Krenl beschen.
 Herr Gisorovits kommen geseht
 Herr bei Jafski - mit Bouille be
 mittag bekant geworden
 abend/ angegriffen. Lade an
 in Durchfall - kauft mir
 eine Mütze.
 5 Dienstag - auf der Potzai um
 neuen Pass - auf den Gostin
 Dvor kauft Kupfak und was
 Stiefeln - schreibe an Baer

5. kép. Calendarium – Reguly oroszországi útinaplója
 (forrás: MTA KIK Kézirattár, Magyar Nyelvtud. 16r. 22)

6. kép. Reguly szamojéd szójegyzékének részlete
(forrás: MTA KIK Kézirattár, Magyar Nyelvtud. 2r. 54)

szára vonatkozólag. Reguly dátum szerinti sorrendben, a nagyobb települések közötti útszakaszokra lebontva, táblázatszerűen adja közre, hogy hol, mikor, mennyit és mire költött. A kimutatás szövegében a magyar és német nyelvű bejegyzések mindenfajta logika nélkül keverednek egymással.

Nyelvészeti és folklór anyagok

Terepi munkája keretében Reguly elsősorban nyelvi kérdésekkel, szótárak összeállításával, néprajzi és népköltészeti anyagok gyűjtésével foglalkozott, ennek megfelelően a kéziratok hagyatékának döntő többségét az ehhez kapcsolódó dokumentumok teszik ki (6. kép).

Regulyt a korai halála megakadályozta abban, hogy maga dolgozza fel és publikálja gazdag gyűjtőmunkájának eredményeit, ennél fogva ezen feladat jelentős részét a későbbiekben az őt követő jeles hazai nyelvész szakembe-

rek – például Hunfalvy Pál,¹⁸ Budenz József,¹⁹ Munkácsi Bernát,²⁰ Pápay József²¹ és Kálmán Béla²² – végezték el. Mindazonáltal eme csoportban szép számmal akadnak olyan anyagok, amelyek nyelvészeti és etnográfiai szempontú értékelése, publikálása még várat magára.

Földrajzi anyagok

Jóllehet Reguly terepi munkásságának középpontjában nem a geográfiai szempontú vizsgálódás állt, mégis ezen a téren is olyan mennyiségű és minőségű adatokat gyűjtött össze, amelyek a későbbiek folyamán rendkívül értékesnek bizonyultak. Reguly a térképezési feladatokon túl kiemelt figyelmet fordított az általa bejárt vidékek topográfiai viszonyaira és általános földrajzi jellemzőire. A hagyatékban a saját feljegyzései mellett azon földrajzi anyagok is fellelhetők, amelyeket Reguly a helyi közigazgatás tisztviselőitől kapott, és ezeket a gyűjtőmunka előzetes megtervezéséhez és a terepen való tájékozódáshoz is felhasználta. Ilyen irategyüttes például a Permi kormányzóság település- és folyóneveinek jegyzéke, az azokhoz tartozó magyarázatokkal együtt, amelyet 1843. november 9-én Permben a kormányzó utasítására adtak át Regulynak.

Egyházi szövegek

Reguly az oroszországi utazása idején gyakran szállt meg papoknál. A nagyobb településeken szemináriumokat keresett fel, valamint magas rangú egyházi vezetőknél tett látogatásokat. Reguly a tudományos feladataival összefüggésben is kereste a helyi papok társaságát, akik misszionáriusi tevékenységük okán elmélyültek az őslakos népek nyelveiben, grammatikákat állítottak össze és maguk is tanították ezeket a nyelveket. Oroszországi útinaplójában több bejegyzés tanúskodik arról, hogy Regulynak különféle egyházi szövegeket adtak át őslakos nyelveken. A kéziratos hagyatékban fenn is maradtak ilyen anyagok: például 1838-ban tartott orosz szentbeszé-

¹⁸ Hunfalvy Pál (1810–1891): szepességi német származású jogász, politikus, etnológus, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

¹⁹ Budenz József (1836–1892): német származású nyelvtudós, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

²⁰ Munkácsi Bernát (1860–1937): nyelvész, néprajztudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1888–1889-ben bejárta a manyik (vogulok) népterületét, megfejttette Reguly vogul szövegeit, és újabb nyelvészeti anyagokat gyűjtött.

²¹ Pápay József (1873–1931): nyelvész, egyetemi tanár, a magyarországi finnugrisztika jeles személyisége. Zichy Jenő harmadik expedíciójának résztvevőjeként 1897–1899 között Oroszországban végzett terepmunkát. 1908-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

²² Kálmán Béla (1913–1997): nyelvész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1952–1983 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvészeti Tanszékének vezetője. Az obi-ugor nyelvek, a magyar nyelvjárások, illetve a névtan jeles kutatója.

legfőbb érvet Reguly születésének 200. évfordulója szolgáltatta, melynek közeledtével több szakterületen is újra fellendültek a Reguly-életműhöz kapcsolódó vizsgálatok. A jubileum kiváló alkalmat kínált arra, hogy a hagyaték ismertté és elérhetővé váljon a tudományos szereplők és az érdeklődő nagyközönség számára.

A projekt ötletgazdája és szakmai vezetője Dr. Ruttkay-Miklián Eszter, aki a munka kezdetekor a zirci Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház igazgatója volt, ezáltal a szükséges intézményi háttérrel is a múzeum biztosította, amely élen járt a Regulyhoz fűződő megemlékezések szervezésében. 2019–2020-ban zajlott a Reguly Emlékév; ennek csúcspontjaként rendezték meg a zirci múzeumban 2019. július 11–14. között a nagy sikert arató Reguly Fesztivált. A nagyszabású programsorozattal egybekötött ünnepségre számos külföldi vendég érkezett, többek között azon finnugor népcsoportok képviselői, akiknek körében annak idején Reguly is gyűjtött.

Ezt követően a múzeum egy időre bezárta kapuit a látogatók előtt, majd teljes külső és belső átalakuláson ment keresztül. 2021. szeptember 14-én nyílt meg a „Regulyversum – mindent Regulyról” című új állandó kiállítás, amelynek tudományos alapját döntően a projekt keretében zajló kutatások és a kéziratok feldolgozási munkálatai teremtették meg. A tárlat rangos kiállításban részesült: elnyerte a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület „Az Év Kiállítása 2022” díját.

2021 őszén a „Regulyversum” projekt a zirci múzeumból a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetébe került át. A járványügyi helyzet a projekt előrehaladására is negatívan hatott. Világossá vált, hogy a 2022-es őszi határidőre nem sikerül befejezni a hagyaték feldolgozását, ezért a projektet 2024 márciusáig meghosszabbították. Az időközben fellépő gazdasági válság és a megemelkedett költségek hatására újra kellett gondolni a kezdeti célkitűzéseket, és a kéziratos hagyaték minden részletre kiterjedő közzététele helyett inkább Reguly „egodokumentumai” kaptak prioritást, mivel a legnagyobb érdeklődést a személyes levelezések, naplók és úti jegyzetek váltják ki, tudományterületektől függetlenül. Továbbá eme dokumentumok nagyrészt publikálatlannak számítanak, ellentétben például a nyelvészeti és folklór anyagokkal, amelyek többségét a már korábban említett szakemberek a saját munkáikban feldolgozták és kiadták.

A kéziratok feldolgozása

A projekt keretében készülő honlap a Reguly Archívum nevet viseli, és a kéziratos hagyaték közzétételén túl számos egyéb anyagot fog tartalmazni Reguly életével és munkásságával kapcsolatosan: például a térképészeti al-

kötésainak korszerű vizualizációját, a tárgyi gyűjteményéről készült fényképeket az azokhoz tartozó leírásokkal, a hagyatékban előforduló földrajzi és személynevek lexikonját, a Reguly-témában eddig megjelent publikációk listáját, valamint kifejezetten a honlapra szánt tudományos tanulmányokat. A nemzetközi érdeklődésre való tekintettel a lényegesebb anyagok – a honlap menüsorához hasonlóan – angol és orosz nyelven is meg fognak jelenni.

Az eddigi projektmunka eredményeként Reguly kéziratainak jelentős részét sikerült digitalizálni szkennelés útján. Az „egodokumentumokról” betűhív átiratok készültek, megtörtént a német nyelvű levelezések és a *Calendarium* magyarra fordítása, továbbá ugyanezen anyagok orosz nyelvre való átültetése is folyamatosan zajlik. A tervek szerint a honlapon egymás mellett lesznek elhelyezve a kéziratokról készült képi állományok, a betűhív átiratok, illetve adott esetben a fordítások, ezáltal lehetőség adódik az egyidejűleg történő vizsgálatukra, összevetésükre. A kéziratokról részletes leíró adatok készülnek, amelyek külön adatbázisban kapnak helyet.

Jelen tanulmány szerzője közel egy évtizede foglalkozik Reguly életművének kutatásával. Kezdetben a jeles utazó térképészeti munkásságát tanulmányozta és tárta fel, majd a projekt résztvevőjeként tevékenyen közreműködik a személyes hagyaték feldolgozásában. Egyik fő feladata a betűhív átiratok és a magyar nyersfordítások elkészítése a kéziratok nyomán. Az alábbi ismertetés – az „egodokumentumok” feldolgozását nehezítő tényezőkről – az eme munka során szerzett tapasztalataiból ered.

Sajátos kézírás

Reguly kézírását sok esetben nem egyszerű kibetűzni, ráadásul életkorának előrehaladtával az folyamatosan változott (például az ifjúkori jegyzeteiben egészen másként vezette a betűket, mint az utolsó éveit idején kelt leveleiben). A kézírás olvashatósága a dokumentumok keletkezési körülményeivel is nagyban összefügg (például nehéz terepi és időjárási viszonyok közepette, vagy nyugodt körülmények között jegyzetelt-e; volt-e lehetősége kényelmes tempóban írni, vagy sietnie kellett; maradt-e még ideje tisztázatot készíteni, vagy sem). Mindemellett Reguly nemcsak latin betűkkel írt, hanem cirill betűs jegyzetei is akadnak. Összességében elmondható, hogy a sajátos kézírás kibetűzésének eredményessége a megszerzett gyakorlattal egyenes arányban nő. Bizonytalan olvasatok esetén pedig „több szem többet lát” alapon más személyek bevonása is segítséget nyújthat.

Tartalmi kérdések

A kéziratok szövegének olvasásában és értelmezésében a korabeli helyesírás mellett Reguly következtelen központosítása is bonyodalmat okoz. Gyakran megesik, hogy több nyelv szavai keverednek egy mondaton belül

mindenfajta logika nélkül, sőt a latin betűvel írt szavakban olykor cirill betűk is előfordulnak (például a mai orosz ábécében már nem használatos *jaty*). Nagy számban találkozhatunk helyi kifejezésekkel, szokatlan hangzású földrajzi és személynevekkel, amelyek leírásához Reguly különféle diakritikus jeleket használt, többnyire következtlenül. Eme szavak értelmezéséhez, a nevek megfelelő alakjának megtalálásához külön feltáró munka szükséges.

Reguly egyéni „megoldásai”

A kéziratok szövegeiben Reguly gyakorta alkalmazott áthúzásokat és betoldásokat, amelyek elhelyezése nem mindig egyértelmű. A feldolgozást különösen megnehezíti, hogy Reguly olykor – vélhetőleg helyhiányból adódóan – az adott lapon, a szöveg sorközeiben folytatta az írást újabb és újabb sorok betoldásával, amelyeket még kisebb méretű betűkkel jegyzett. Az ily módon „összefogazódó” sorok miatt komoly kihívást jelent megtalálni a szöveg folyását, ráadásul az utólag közbevetett sorok a kezdetben leírt szövegrészeket is nehezen olvashatóvá teszik. Ilyen esetekben az átiratok készítését segítheti, ha a kézitról külön erre a célra készített másolatokon az összetartozó sorokat színekkel vagy egyéb módon megjelöljük.

Technikai eredetű akadályok

Az olvashatóságot az is nagyban befolyásolja, hogy Reguly milyen íróeszközt használt a jegyzetelés során. A vékony fekete vagy színes ceruzával írt sorok az idők során szinte teljesen kifakultak. A legjobban a sötét színű, erősebb tussal lejegyzett szövegrészek olvashatók, ugyanakkor itt a tinta összefolyása okozhat problémát. A lapok sérüléséből is következhet, hogy bizonyos szavakat, mondatokat nagyon nehéz vagy szinte lehetetlen elolvasni. Szerencsés esetben a szöveggörnyezet alapján következtethetünk a hiányzó szavakra, de sajnos ez csak ritkán vezet eredményre.

Összegzés

Reguly Antal a XIX. század egyik legsokoldalúbb és legeredményesebb magyar tudósának tekinthető, annak ellenére, hogy viszonylag fiatalon hunyt el, és gyűjtéseinek jelentős része feldolgozatlanul maradt utána. Már önmagában az utazásainak véghezvitele is komoly teljesítménynek számít, de mint ismeretes, Reguly nem csupán utazott, hanem mindvégig folyamatosan dolgozott és emberfeletti munkával igyekezett dokumentálni minden információt, amelyet az általa bejárt vidékekről, illetve az ott élő népek nyelvéről és kultúrájáról megtudott. Munkásságával nemcsak a különféle tudományterületek (például nyelvészet, etnográfia, antropológia, földrajz

és térképészeti kutatásaihoz szolgáltatott értékes forrásanyagot, hanem a nagyközönség részére is sok érdekességet kínál, mindazonáltal az életútja is számos tanulságot hordoz.

Reguly kéziratok hagyatékának – ezen belül is az „egodokumentumainak” – feldolgozása és internetes közzététele remélhetőleg jelentősen hozzájárul majd ahhoz, hogy a kiváló tudós érdemei hazánkban és határainkon túl is minél szélesebb körben ismertté váljanak. Jelen tanulmány szerzője az eme törekvés keretében zajló munkálatokba kívánt betekintés nyújtani Reguly életútjának, hagyatéki anyagainak és a kéziratok dokumentumok feldolgozásának vázlatos ismertetésével.

ZOLTÁN GULYÁS

Processing the Manuscript Documents of Antal Reguly

Antal Reguly (1819–1858) was a traveler and a prominent figure in Hungarian scholarship, known primarily for his linguistic and ethnographic work among Finno-Ugric peoples, though he also made significant contributions in several other fields. In September 2018, the ongoing project “Regulyversum”, funded by the NRDI, was launched to digitize and publish Reguly’s legacy online. His legacy includes a wealth of valuable manuscripts: field notes across various scientific disciplines, travel diaries, and personal correspondence. Of particular importance are Reguly’s letters to his parents (his father was a lawyer at the Cistercian Abbey of Zirc) and to Ferdinand Villax, the Abbot of Zirc. The abbot, a relative and one of Reguly’s primary supporters, connected the young adventurer with the learned Catholic clergy. This presentation aims to illustrate, based on several years of work, the challenges faced in processing these manuscripts and the steps taken to overcome them.